

nem volt alkalma megrendezni, de számtalan elképzelést, köztük egy filmtervet vetett papírra, és bízott benne, hogy valamelyiküket sikerül megvalósítania. 1944-ben szenvedélyes naivként kidolgoz egy részletes tervet, mely nem haláltánc – „hiszen az minden pillanatban itt van a közéletben”, írja –, hanem „a szakrális előadások komolyságával” ható szcenárium. Ez kész rendezőpéldány, melyet – odaírja a végére – az 1944–45-ös évadban akar megvalósítani. A többit tudjuk. Némethet a német megszálláskor menesztik, a felszabadulást követően igazolják ugyan, de aztán nem hagyják szóhoz jutni. Ahogy a rá jellemző visszafogottsággal írja: a háború után „más tényezők akadályoztak – egy évtizedig a rendezői tevékenységben, a második évtizedben pedig abban, hogy azt és úgy csinálhassam, ahogy annak számomra a

kenyérkereseten túl értelme lett volna”. Így mások *Tragédia*-rendezéseit nézi, és bírálja – az asztalfióknak. Utoljára Major 1965-ös előadását. 1960-ban tanulmányt ír, mely a korabeli ideologikus felfogástól eltérően egy új szellemű előadás szellemi alapja lehetne. 1964-ben a veszprémi Petőfi Színház, ahol előzőleg az *Othellót* rendezte, fölkeri a *Tragédiára*. Kidolgozza az előadás, ahogyan ő nevezi: „inszenált oratórium” részletes tervét. A terv mai olvasatban is megfelel a rituális színház elképzelésének – és hol volt az még akkor? A bemutató egy „apróság” miatt nem jött létre. Idézem Némethet: „Lucifer szerepét megkérdésezem nélkül egy olyan színészre osztották, aki legfeljebb Molnár Ferenc *Ördögének* címszerepében jeleskedhet, de abban is csak vidéken. Ezért – nem akarván így bűcsúzni Madáchtól – inkább visszaléptem a *Tragédia* veszprémi rendezésétől.” Így beszél egy hivatásától megfosztott ember, aki nem alkuszik csak azért, hogy fénybe kerüljön a Madách-centenáriumon. Volt ilyen? Van ilyen? A *Tragédiát*, persze, megrendezte egy üdvöske, aki hamar letűnt, produkciója pedig még a sajtóban sem maradt fenn.

Némethet még egy Burgtheater-meghívással kecsgettik, legalább szaktanácsadónak. Ő rendezői koncepciót és színpadi makettet készít. Vár. Ezúttal a meghívás elmarad. A Burgtheater a *Tragédia* címén bemutat egy szörnyűséget. Németh Antal és *Az ember tragédiája* kapcsolata ugyanúgy fejeződik be, ahogy elkezdődött, két-két megvalósulatlan elképzeléssel. A történet így kerek és így magyar.

* Elhangzott 2003. május 19-én a Nemzeti Színházban tartott Németh Antal-émlékülésen.

„Nincs más haza, csak az élet”

■ NÉMETH ANTAL ÉS MÁRAI SÁNDOR LEVELEZÉSÉBŐL ■

A budapesti napilapok olvasói az 1930-as, 1940-es években gyakran találkozhattak Márai Sándor és Németh Antal nevével. Míg Márai műveiről dicsőhimnuszokat zengtek a kritikusok, Németh Antal, a Nemzeti Színház igazgatója a bírálatok kereszttüzeiben állt. A két csaknem egyidős fiatal férfi – Márai 1900-ban, Németh 1903-ban született – vajmi keveset törődött ezzel: csendben tették a dolgukat. Mindketten hittek abban, hogy a háborúba sodródó világban a közönségnek morális példák, szellemi útmutatóval szolgálhatnak. Németh mozgásterét szűkebbre szabta a sors: ő csak a Nemzeti Színház közönségére lehetett hatással, míg Márai előtt megnyílt egész Európa. A két fiatalember karrierje éppen hogy elkezdődött, egyikük sem gondolhatott arra, hogy ez az időszak lesz pályafutásuk csúcspontja.

Németh Antal legfontosabb színházvezetői erénye, hogy a Nemzeti Színház – évszázados történetében először – megta-

lálta helyét a szellemi életben. Németh nem elégedett meg a kor jeles prózáíróinak – Németh László, Tamási Áron, Kodolányi János, Bókay János, Márai Sándor – a színpadra segítésével, a klasszikus műsort Babits Mihály, Szabó Lőrinc, Áprily Lajos új fordításai-val avatta irodalmi eseménnyé. A legújabb scenikai törekvéseket Jaschik Álmos munkái képviselték; Farkas Ferenc, Polgár Tibor, Dávid Gyula, Vincze Ottó, Laurisin Lajos kísérrőzenéi pedig fokozták a Nemzeti Színházban folyó műhelymunka iránti érdeklődést.

Németh Antal tudatosan törekedett arra, hogy a kortárs művészekkel szorosra fűzze a színház kapcsolatát. Pályafutását értékelve maga is igyekezett kiemelni ezt az áramlatot; elemezte például Németh László és Móricz Zsigmond nemzeti színházi jelenlétét. (A Móriczról szóló írás a Koltai Tamás szerkesztésében 1988-ban megjelent *Új színházat!* című kötetben olvasható.)

A feldolgozásokból azonban kimaradt Márai Sándor, akinek *Kaland* című drámáját háromszázötvenegy alkalommal játszották a Nemzeti Kamaraszínházában. Németh Antalnak nem adatott meg, hogy önálló tanulmányt szenteljen e kivételes sikernek. Nyomatásban egyébként sem jelenhetett volna meg írása: Márai az ötvenes-hatvanas években éppen úgy *persona non grata* volt Magyarországon, mint ő. Sok minden megakadályozhatta a Nemzeti Színház egykori igazgatóját, hogy Máraival való kapcsolatát legalább az íróasztalfióknak megörökítse. Mikor azonban 1968-ban, élete utolsó évében véletlenül megtudta az emigrációban élő író címét, beszámolt arról a húsz évről, mely utolsó személyes találkozásuk óta eltelt. Németh nagyszabású tervekről tudósító, mégis keserű számvetésre Márai derűs, elégedettséget sugárzó választ küldött. Ebben a levélben megírta azt is, hogy *Egy úr Velencéből* címmel színdarabot írt a *Vendégjáték Bolzanóban* című regényéből. Márai majd' harminc év távolából emlékezett arra, hogy egykor Németh Antal biztatta erre a munkára. Nem valószínű, hogy Márai birtokában lett volna

az 1940-ben kelt felkérőlevél, levelezésük első darabja, Németh azonban könnyen ellenőrizhette, nem tévedett-e barátja, hiszen példás rendben tartotta pályájának dokumentumait. S mintaszerű az az irattári gyakorlat is, melyet vezetése idején a Nemzeti Színházban alkalmaztak. Ennek köszönhető, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Németh Antal-gyűjteményében (Fond 63) és Színháztörténeti Tárának nemzeti színházi iratai között is érdekes dokumentumok rejtőznek. Sőt, még a Perőfi Irodalmi Múzeumban lévő Márai-hagyaték is meglepetésekkel szolgált...

A közreadott dokumentumok nyomon követik a rendező-színházigazgató Németh Antal és az író Márai Sándor rövid ideig tartó munkakapcsolatát és barátságát s a két európai látóköri művész személyes sorsát. Márai valószínűleg húsz évig semmit sem tudott Némethről; mégis, amikor Salernóban írógéphez ült, hogy válaszoljon a Magyarországról érkezett levélre, pátoszmentesen folytatta a kényszerűen félbeszakadt kapcsolatot. Az elmúlás feletti borongás és a számkivetettség megalázó érzésének részletezése helyett a hatvanöt éves író a hatvanöt éves rendezőnek a nyolcvan éves Paul Leautaud mondását küldte el: „Nincs más haza, csak az élet.” Ezzel Németh Antal is mélysegesen egyetértett...

De ha Márai leveleit elővette és újraolvasta, bizonyára szemébe ötlött az író 1940. december 22-én küldött karácsonyi üzenete: „Adja a jó ég, hogy egy napon, mikor az emberi szívekbe megint nyugalom költözik, s a gondolat és a művészet megint fontosabb lesz, mint az indulat és gyűlölet, szövetkezessünk szép és igazi feladatokra – hisz ez az élet egyetlen értelme.”

A leveleket eredeti helyesírással, csak a nyilvánvaló gépelési hibákat javítva közöljük. Az utólagos betoldásokat zárójelbe tettük.

1. NÉMETH ANTAL MÁRAI SÁNDORNAK

Mélyen tisztelt, és kedves Barátom!¹

Engedd meg, hogy minden különösebb előzmény(re való hivatkozás) nélkül kopogtassak be hozzád ezekkel a sorokkal. „Mindem különösebb előzmény” alatt itt arra a kevészámú találkozásra gondolok, mikor társaságban összejöhettem Veled. De a közvetlen személyi kapcsolatok hiányát azzal pótoltam, hogy mindig a lelkes olvasó legnagyobb megértésével olvastam műveidet és figyeltem írói pályád fölfelé ivelését. Így mégis elmondhatom, hogy vannak „előzmények”, amelyekre hivatkoznom lehet. „Különös előzmény” új regényed, a „Vendégjáték Bolzanóban”, mely irodalmunknak jelentős eseménye.² Mindenhol olvassák, beszélnek róla azok, akik a magyar szellemi élet elitjét alkotják. Regényeddel kapcsolatban már többen említették, hogy remek színműtéma, sőt egyesek tudni vélik azt is, hogy Te eredetileg darabnak is szántad.³ Akárhogy is van, nekem nemcsak mint hívednek, de mint igazgatónak is – úgy érzem – kötelességem Hozzád fordulni és megkérdezni: nem irnád-e meg a témát darabnak?

Akik Hozzád közelebb állnak azt mondják, nem szeretted a magyar színházat és következetesen távoltartod magad mindattól, amit ma közönséges értelemben „színház” jelent. A színházi életünkkel szembeni előítéletedet nagyonis megértem. Tudom, hogy emelkedett lélek, zárkózott egyéniség nem szívesen áll ki színházi életünk porondjára, ahol kis és nagy érdekek vivják nem mindig tisztos, nem mindig eredményes harcukat.⁴ Tudom, hogy „műfajod” – a tiszta irodalom s a színmű Neked csak „vendégjáték” lenne egy nem sokra becsült világban. Azonban az utóbbi időben Te magad is kifejtetted elmés cikkeidben, hogy – teszem azt – „Ferdinándnak”, a „bikának” nincs igaza akkor, amikor mindentől visszavonul, elkerüli az összeütközéseket és harc helyett virá-

gokat szagol. Nincs igaza, mert most olyan időket élünk, amikor a finomlelkű „Ferdinándoknak”⁵ is oda kellene állni a porondra küzdeni.

Engedd meg, hogy a Te érvelésedre hivatkozva kérjelek: ha teheted, lépj ki egy kicsit Te is az elefántcsonttoronyból és próbáld meg legalább egyszer szolgálni a mai élet porondján vergődő szegény magyar Thaliát. Nem is hiszed, hogy hatásában, következményeiben milyen jelentős dolog volna, ha Te, Márai Sándor neveddel, írói egyéniségeddel megjelenél a magyar színpadon. Érdemes lenne!

Ha teheted, tedd meg, ird meg darabodat. Igérem, a Nemzeti Színház mindenkor örömmel áll rendelkezésedre, hogy alkotásodat méltó formában szólaltassa meg.

Most, mikor a szezon végén a következő évad műsorát állítjuk össze és hirdetjük meg, eseményszámba menne, ha a Te nevedet is prezentálhatnánk a magyar közönségnek. Ez nem jelentene a részéről végleges kötelezettséget, inkább csak ígéretet, szándékot.⁶ De ha már most el tudnád szólni magad a darabírásra, úgy bármikor készségesen adok Neked szerződést, előleget. Kérlek, ne vararjon a dolognak e prózái, vagy ha tetszik üzleti része; gondolj arra, hogy az ilyesmi elkerülhetetlen.

Igaz örömeimre szolgálna, ha jószándékomat megértened és igenlő válasszal felelnél.

őszinte tisztelettel és barátsággal köszönt
készséges híved:

N. A.

Budapest, 1940. május 3.

2. MÁRAI SÁNDOR NÉMETH ANTALNAK

Budapest, 1940 május 7.

Mélyen tisztelt és kedves Barátom!⁷

Hálásan köszönöm nagyon megtisztelő és jóleső leveled. Azt hiszem, nem érkezett leveled rossz időpontban, s talán nem is egészen véletlen ez: gondoltam arra, hogy ősszel titkos drámaírói minőségben bekopogtatok irodád ajtaján. A „Vendégjáték” epikus alakjában túlságosan közel van most hozzám, s nem tudnám átépíteni színdarabbá; talán egyszer, később le tudom küzdeni az ellenállást, melyet e témával szemben most érzek. De hónapok óta írok egy színdarabot, amelynek másfél felvonását már papírra is vettem (az első teljesen kész, a másodiknak közepén tartok)

1 OSZK Kt. Fond 63/2043/1 – 1 f. (rektó és verzó); 295 x 209 mm; egykorú gépiratmásolat autográf aláírással.

2 Márai Sándor: *Vendégjáték Bolzanóban*. Budapest, Révai, 1940. A műről az egyik legkorábbi kritikát 1940. április 25-én Szabó István tollából közölte a Magyar Nemzet.

3 Márai egy későbbi nyilatkozata ezt megerősíti (Délbáb, 1940. október 26.): „eredetileg a *Vendégjáték Bolzanóban* színpadra terveztem, később mégis regénynek írtam meg. Nincs kizárva, hogy [...] idővel átírom.” A tervezett mű verses formában az emigráció éveitől készült el, *Egy úr Velencében* címen jelent meg 1960-ban a washingtoni Occidental Press kiadásában.

4 Márai Sándor a korabeli színházi viszonyokról A Toll 1929. 36. számában megjelent *Publikum* című cikkében így írt: „Hogyismondjam, minden városnak olyan publikuma van, amilyet megérdemel. Pesti színházban gyakrabban ülök most már úgy, a publikum felé fordulva, azt figyelve, az arcokat bámulva és megjegyzéseket lesve el – izgalmasabb és tanulságosabb mesterségbeli ember részére, legalább is itt Budapesten, mintha a színpadot néznék. Amin nevetnek spontán és ahogy nevetnek! Amit fagyos közönnnyel elengednek a fülük mellett.”

5 Márai Sándor *Ferdinánd* című tárcája – a *Ferdinánd kalandjai* című képeskönyv lapozgatása kapcsán – a Pesti Hírlap Tegnap és Ma rovatában jelent meg 1940. április 23-án. (A cikk adatait Márai műveinek bibliográfiája, Mészáros Tibor bocsátotta rendelkezésünkre. Értékes segítségét, tanácsait köszönjük.)

6 1940. május 29-én az Esti Kurir előzetesében (Tizenöt magyar darab várja bemutatóját a Nemzeti Színházban) szerepelt Márai Sándor *Rendelés előtt* című „társadalmi színdarabja” is.

7 OSZK Kt. Fond 63/2043/1 – 1 f. (rektó és verzó); 294 x 231 mm; gépirat autográf aláírással és javításokkal; a Pesti Hírlap fejleces levélpapírján. A rektó jobb felső sarkában a Nemzeti Színház érkeztetőbélyegzője: 1940. május 8.

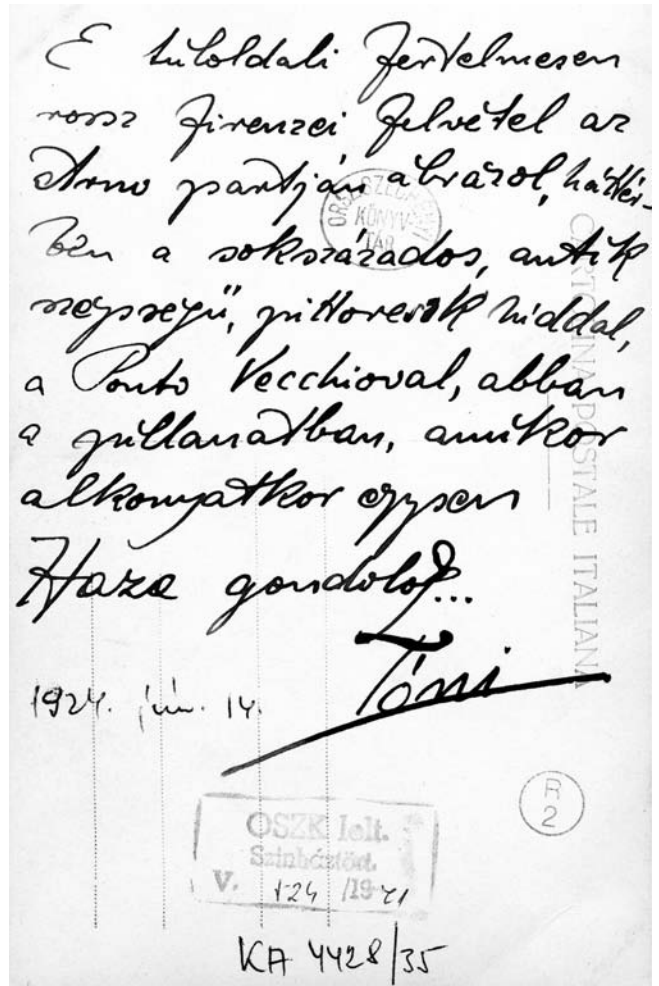

Németh Antal Peéry Pirinek dedikált fényképe

s úgy tervezem, ha nem jön közbe semmi, ezt a nyarat teljesen e munkának adom, s augusztus végére tető alá tudom hozni a darabot. (Címe: „Rendelés előtt”, ötletét egy, hasonló című, az Új Időkben megjelent elbeszélésemből kértem kölcsön.)⁸

Ezt a szindarabot őszinte örömmel biznám a Te gondjaidra, s bocsátanám a Nemzeti Kamaraszínházának rendelkezésére. A darab sorsa természetesen az istenek, a nyájas publikum és a zord ítések kezében van; én csak annyit mondhatok, hogy sok esztendei kísérletezés után most először sikerült legyőznöm azt az ellenérzést, melyet a drámai műfajjal történt kísérletezések eddig minden alkalommal kiváltottak bennem, s végül is kiűtötték kezemből a töltőtollat. A darabot kedvvel írom, igaz, hogy nagyon lassan; e másfél felvonáshoz három hónapra volt szükségem; de most már biztosan tudom, hogy be is fogom fejezni. Korszerű darab, dráma. Csonka részeit nem szívesen mutatnám meg, mert nagyon sokat kell még javítani az eddig irottakon is, s röstellenék ilyen félig-kész munkával állani Eléd. De sok kísérletezés után eljutottam oda, hogy kitaláltam a magam számára egyfajta szinpadit nyelvet, amely szükszavú és drámai, s amelyen el tudom mondani epikus sváda nélkül azt, amit akarok. Mindenesetre mellékelem az elbeszélést, melyből a darab ötletét kölcsönvettem; ez itt persze igazán nem több, csak a „drámai mag”, amelyet elvettem a darabban.

Ezt a szindarabot augusztus végén örömmel bemutatom Neked, s ha Te előadásra alkalmasnak találod, s tudsz nekem megfelelő időpontot biztosítani a jövő évadra a Nemzeti Kamaraszínházának műsortervében, kötelezően megígérem, hogy a darabot rendelkezésedre bocsátom.⁹ Az ügynökök kezéből kiváltottam magam, darabjaim, s mindenféle munkáim elhelyezéséről ezen-

túl csak én diszponálok. Ha tehát e megállapodásunknak szerződéses keretet óhajtasz adni, készséggel állok rendelkezésedre.

Még egyszer és őszintén köszönöm leveled. Nem frázis, hogy erőt adott a munkához és fokozza munkakedvemet. Ezért mindig hálás hived marad

s őszinte tisztelettel és barátsággal köszönt:
Márai Sándor

3. NÉMETH ANTAL MÁRAI SÁNDORNAK

Mélyen tisztelt és kedves Barátom!¹⁰

Május 8.-án kelt szíves soraidat nagy örömmel vettem. Természetes, hogy ha a „Vendégjáték” ma még távol áll Tőled, úgy nem sürgethetlek annak megírására. De már most is kifejezem abbéli reményemet, hogy a jövő év folyamán megírod ezt a művedet is a Nemzeti Színház számára. „Rendelés előtt” című darabodat készségesen elfogadom és szerződésileg lekötöm. Most, a költ-

⁸ A *Rendelés előtt* című írás megjelent az Új Időkben (1937. II. 325–327.) és Márai Sándor *Mágia* (Budapest, 1941. 5. 16.) című novelláskötetében.

⁹ Németh Antal a legideálisabb időpontot biztosította Márainak a *Kaland* premierjére, az őszi évad kezdetén, 1940. október 16-án került sor a bemutatóra.

¹⁰ OSZK Kt. Fond 63/2043/–1 f. (rektó); 300 x 210 mm; egykorú gépiratmásolat autográf aláírással. A rektó jobb felső sarkában piros tintás rájegyzés: „Priv. d.-”. Németh Antal így írt az igazgatása alatti nemzeti színházi iratkezelési gyakorlatról: „Egyidejűleg terve vettem Emlékirataim adatszertű alátámasztására »Priv« (át célú) dossziékban gyűlt az önmagam számára félreírt irat.” (Németh Antal: *A Nemzeti Színház iratainak sorsa*. In: *OSZK évkönyve, 1965–1966*. Budapest, 1968. 252.)

Németh Antal első feleségének dedikált fényképe

ségvetési év végén, a szerződéskötés alkalmával 1000.- pengő előleget tudok felajánlani, a nyár folyamán pedig, a darab benyújtása után újabb 1000.- pengőt tudok kiutalni úgy, hogy az előlegek összege együttesen 2.000.- pengőt tenne ki. Ez a legnagyobb összeg, amit a jelen pillanatban módomban áll folyósítani. Ami mármost a daraboddal kapcsolatos személyi kívánságaidat illeti, azt legjobb lenne, ha személyesen beszélnék meg. Kérlek, hogy e célból légy szíves engem telefonon felhívni, hogy az összejövetel időpontját megállapítsuk.

Őszinte örömmel tölt el, hogy kedvvel irod új darabodat és hogy olyan alapos munkával, folytonos csiszolgatással tökéletesíted. Biztosra veszem, hogy műved meglepetésként fog hatni, jövő évi szezonunk eseménye lesz. A novellában lévő mag jó és érdekes.

Szíves válaszodat kérve és várva, igaz barátsággal köszönt tisztelő, készséges hived:

N. A.

Budapest, 1940. május 10.

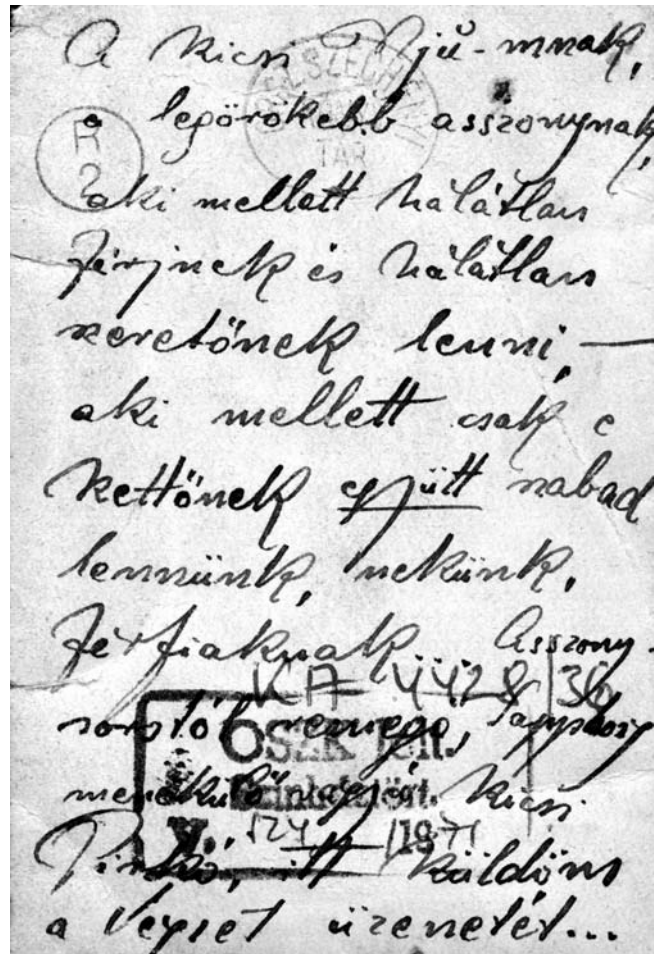
■

4. MÁRAI SÁNDOR NÉMETH ANTALNAK

Mélyen tisztelt és kedves Barátom!¹¹

Igaz örömmel hallottam, hogy felépültél betegségedből és tökéletesen felgyógyultál.

Megbeszélésünk értelmében egyidejű postával elküldöttem címre a Rendelés előtt első két felvonását. Nagy érdeklődéssel várom véleményedet, előadhatónak tartod-e a színművet?

Azt hiszem, helyesebb, ha a darabot az első, nyers fogalmazásában ismered meg. Tudom, hogy az első felvonást felére kell rövidíteni, a másodikat legalább egyharmadával meg kell kurtítani. Ezt a munkát csak akkor végzem el, ha véleményedet szíves voltál értésemre adni.

A harmadik felvonást már munkába vettem: négy jelenet következik itt, mégpedig: 1. Kádár – Zoltán dr. 2. Kádár – Orvosnő, 3. Kádár – Szekeres 4. Kádár – asszisztensnő.¹²

Szeretettel és barátsággal köszönt
igaz hived:
Márai Sándor

1940. VI. 11.

MELLÉKLET

SZÜCS LÁSZLÓ DRAMATURGIAI VÉLEMÉNYE¹³

Márai Sándor:
Rendelés előtt

Egészen eredeti, rendkívül érdekes, értékes írás. Ilyenféle darab a magyar színpadon nagyon régen nem volt, ha egyáltalában

¹¹ OSZK Színháztörténeti Tár, Nemzeti Színház iratai, Fond 5/394 67. fol. – 1 f. (rektó és verzó); 110 x 170 mm; autográf tintairás; Márai Sándor fejléces kártyáján. A rektó jobb felső sarkában a Nemzeti Színház érkeztetőbélyegzője: 1940. június 12. és ismeretlen tintairás: „Ig. Ur: Szücs azonnal olvassa el a darabot”, illetve ceruzairás: „Lerakni”; a verzó alján Szücs Lászlónak, a Nemzeti Színház fődramaturgjának ceruzával írott sorai: „Személyes megbeszélés alapján Igazgató Úr intézhetné el, az én véleményemet írásban mellékeltem. Szücs”. Budapest, 1940. július 16.

¹² Végül a harmadik felvonást öt jelenetből állította össze Márai. A tervezett utolsó jelenet elé még beiktatta Kádár és az orvosnő rövid párbeszédét.

¹³ OSZK Színháztörténeti Tár, Nemzeti Színház iratai, Fond 5/394 69–71 fol. 4 f. (rektó); 210 x 280 mm; autográf ceruza- és tintairás húzásokkal, javításokkal.

volt. Márai a lélekelemzés mestere, a finom és mély lelki problémák és ellentétek nagy föltárója. Alakjait egy magyar Geraldty formálja, talán kevésbé szenvedélyesen, nem annyi líraisággal, de – szerintem több erővel, több életigazsággal, több egyenességgel. Márai alakjai kereséseikben, bizonytalanságukban is határozott egyéniségek, jellemük – érezzük – biztos, egyenes úton – halad azon az uton, melyen sorsuk megoldását megleti. Ez a lélekrajz Márai legnagyobb ereje. Amit a szerző ebben az első színművében lélekrajz, életlátás tekintetében nyújt, azt ilyen formában nálunk még senki nem csinálta meg. Márai egyesíti magában a francia és az angol írók emberábrázolásának, lélekrajzának erőnyeit.

A darab témája nagyon érdekes. A kifejlet – természetesen – most még nem látható. A két felvonás fölépítése jó. Érezni, hogy szerző soká érlelte magában a témát és nem felületesen, hanem elmélyülve alakította színmű-anyaggá. Jók a felvonásvégék.

A cselekvény fölépítése túlságosan egyszerű. Egy-egy jelenet tulajdonképp egy-egy óriási kötömb. Az egész mű kevés számú, hatalmas sziklatömbből van fölépítve. A II. felvonás pl. egyetlen roppant páros-jelenet. Nincs benne szünet, megállás, egyetlen emelkedő vonalban halad elejétől végig. Ez a kezdetleges cselekvényépítő-technika – akaratlanul is emlékeztet a görög dráma szerkesztési módjára.

A dialógus a szerző gyöngye oldala. Párbeszédei mindenhol igazi írókat mutatnak, magvasak, soha nem érdektelenek. De – mostani formájukban – drámaiatlanok.

Először is a dialógusok terjedelme a kétszerese a helyesen méretezett, drámai dialógusnak. Az első felvonást – mint a szerző maga is írja – épp a felére kell csökkenteni. A II. felvonás is 45%-al hosszabb az optimális terjedelemtől. Ilyen hosszú dialógusoknak nem lehet drámai hatása, nem valók színpadra. Gobineau Renaissance-nak dialógusaihoz hasonló hatást keltenének. Ezért a dialógusokat meg kell rövidíteni. Huzás nem nagyon segít. A szöveg túlságosan is értékes, hogysem durva huzással rövidíthető lenne. **Tömöríteni kell!** Végig tömöríteni. Most csupa reflexió ez a dialógus. Majdnem regény-dialógus. Nincs drámai lüktetése, kiélezettsége. A replikák nem fordulnak egymással szembe, nem nagyon csatáznak. A dialógus menete nem viaskodás, nem drámai birkozás, hanem olyan emberek beszélgetése, akik már megvitták a harcukat önmagukban és csak az eredmények fölött meditatálnak csendesen, némi resignatioval. A dialógus nem eléggé fordulatos. Kevés benne a játék-lehetőség, ezért nem is színszerű, nem eléggé hatásos. Ezen azonban átdolgozással segíteni lehet.

Az átdolgozás nem szokványos átdolgozás lenne. Szerző a meglévő anyagot újra öntheti úgy, hogy lényegében minden megmaradjon, de felére rövidítve, koncentrálván. Ezt a rövidítést a színház házi kezelésben is elvégezheti – végső esetben – de akkor elvenné az egésznek sajátos eredeti ízét. Akkor a stílus már nem a Márai stílusa lenne. És akkor a szerző nem tanulna! Pedig ilyen nagy jövő előtt álló, kitűnő új drámairónak erre szüksége van.

A darab okvetlen előadandó. Ez a darab becsületet szerez a szerzőnek és a színháznak akkor is, ha megbukik.

Latin nyelvű dedikáció Peéry Pirinek

A „Rendelés előtt” iskolapéldája a kamaradarabnak. Csak kamaraszínházban játszható. A nagyszínpad: a szerző és művének céltalan, reménytelen lemészárlása. Ennek a darabnak egyszerűen nincs semmi köze a nagy színházhoz és nagy színpadhoz.

Bp. 1940. jun.18.

Szücs L.¹⁴

5. MÁRAI SÁNDOR NÉMETH ANTALNAK

Budapest, 1940. VII. 24.

Mélyen tisztelt és kedves Barátom!¹⁵

Megállapodásunk értelmében mellékelten küldöm a Nemzeti Kamaraszínház részére lekötött szindarabom kéziratát.

A szindarab címét megváltoztattam. „Rendelés előtt” túlságosan nyers és prózai. E cím helyett ezt választottam: „Kaland”. Ha egyetértesz ezzel, úgy maradjon ez a végleges cím.

A szindarab terjedelme most pontosan annyi, amennyit a színpad időben megkövetel. Semmit nem hagytam el, mindent összesűrítettem a szükséges méretekre.¹⁶ őszintén szólva, most már nem tudnék sokat változtatni rajta; ítéletedre kell bíznom, előadható-e ebben a – számomra végleges – formájában?¹⁷

Reméljük, hogy vállalkozásunkkal nem vallunk különösebb szégyent; jóindulatodat sokszor köszönöm és maradok

tiszteelő, igaz hived:
Márai Sándor

¹⁴ Szücs László István (1901–1976) író, dramaturg. 1935-től 1949-ig dolgozott a Nemzeti Színházban.

¹⁵ OSZK Kt. Fond 63/2043/2 – 1 f. (rektó); 230 x 149 mm; gépirat autográf aláírással és javításokkal; a Pesti Hírlap fejleces levélpapírján.

¹⁶ Németh Antal 1965 márciusában az OSZK Kézirattárában helyezte el a *Kaland* kéziratát. Fond 63/6612 – 101 f. (rektó); 342 x 209 mm; fekete és kék autográf tintatírás, javításokkal; fekete bőrtokban. Dedikációja: „Németh Antalnak szeretettel Márai Sándor 1941. karácsony”. Ehhez csatolt feljegyzésében Németh Antal így emlékezett a műhelymunkára: „A dráma azonban terjedelmére sikerült és megmagyaráztam Márainak, hogy a normális időtartamra való lerövidítés »huzással« nem oldható meg, ezért tehát sürítse ő maga a kb. 70 gépelt oldal terjedelemlérvét. Még abban a hónapban, július 24.-én elküldte a végleges formát [...]” Feljegyzés Márai Sándor *Kaland* című drámájának kéziratáról. OSZK Kt. Fond 63/6612 melléklet, 3. f.

¹⁷ A *Kaland* ügyelődélmánya (OSZK Színháztrótneti Tár, K 344) azt tanúsítja, hogy még ebből a változatból is oldalakat húztak a próbák során. A húzások legtöbbjét Márai Sándor a dráma kiadásában is érvényesítette.

6. NÉMETH ANTAL MÁRAI SÁNDORNAK

Igen tisztelt és kedves Barátom!¹⁸

Szives elnézsedet kérem, hogy csak most köszönöm meg a kész darabot, de amint talán tudod, nyaram egy részét Frankfurtban töltöttem, ahonnan csak pár órája érkeztem vissza.¹⁹ A III. felvonás méltó a másik kettőhöz. Meg vagyok róla győződve, hogy műved a Nemzeti Kamara Színház második műsordarabja,²⁰ első szinpadi szereplésed nemcsak nekünk, de Neked is jelentékeny sikert fog hozni. Azt hiszem, a szereposztás végre ráérünk augusztus 20.-a után dönteni, amikoris végleg átveszem az üzem vezetését.²¹ Augusztus 20. és 25. között kérve alkalmat a találkozásra és tanácskozásra, a Nagyságos Asszonynak²² kézsókjaimat jelentve, őszinte nagyrabecsüléssel köszönt

hű hived és igaz barátod:
N. A.

Budapest, 1940. augusztus 9.

7. MÁRAI SÁNDOR NÉMETH ANTALNAK²³

MÁRAI SÁNDOR szeretettel küldi frankfurti utadra²⁴ – uti olvasmányok – Ortega y Gasset könyvét a szerelemről.²⁵ – Nem tudom, látlak-e még elutazásod előtt? – remélem igen. Én most nyavalyás vagyok, de hétfőre feltápáskodom. –

Ha elkerülnénk egymást, jó munkát kívánok Neked Frankfurtban, ahol én ifjúságom legszebb vándorévet töltöttem²⁶, az egyetemen s a Fr. Ztg.-nál.²⁷ És szeretettel várlak vissza, sok sikert kívánok. –

19. X. 1940 –

8. NÉMETH ANTAL MÁRAI SÁNDORNAK

Igen tisztelt és kedves Barátom!²⁸

Engedd meg, hogy őszinte hálával köszönjem meg kedves figyelmedet: a „Kaland” ötvenedik előadása alkalmával hozzám eljuttatott két művedet.²⁹ Végtelen öröömre szolgál, hogy első színműved sikere ilyen átütő erejű és ez egyben a magasabbrendű irodalomnak a sikerét is jelenti.

Köszönetem megisméltése mellett, a Nagyságos Asszonynak kézsókomat küldve további sok jubileumot kíván

őszinte hived és igaz barátod:
N. A.

Budapest, 1940. december 5.

9. MÁRAI SÁNDOR NÉMETH ANTALNAK
ÉS PEÉRY PIRINEK

Budapest, 1940. XII. 22.³⁰

Kedves Piroska³¹ és Antal, hálásan köszönöm, Lola nevében is, barátságokat és a szép krisztkindlit. Amit e levéllel küldök, nem „viszonzás”, csak szerény jele annak az őszinte rokonszenvedésnek, mellyel Reátok gondolunk. Adja a jóég, hogy egy napon, mikor az emberi szívekbe megint nyugalom költözik, s a gondolat és a művészet megint fontosabb lesz, mint az indulat és gyűlölet, szövetkezhessünk szép és igazi feladatokra, – hisz ez az élet egyetlen értelme. S ebben az értelemben is mindig fegyvertársad marad

kézsókkal és igaz barátsággal:
M. Sándor

10. MÁRAI SÁNDOR NÉMETH ANTALNAK

Budapest, 1941 február 2.

Kedves Barátom!³²

A mai napon Kemény János³³ bárótól a mellékelt levelet kaptam, melyet szives megtekintés céljából mellékelek e soraimhoz.

Néhány hét előtt megállapodtunk abban, hogy a „Kaland” vidéki játsszói jogát február vége előtt nem adjuk ki a színházaknak, s én ebben az értelemben kötöttem megállapodást a Réthy L. Pál kiadó céggel, mely cég a darab vidéki jogainak elhelyezését intézi. Így nekem tehát közvetlen érdekem többé a „Kaland” vidéki előadásaival kapcsolatban nincsen. Kivánságodhoz képest a Réthy-céggel kötött megállapodásomban kikötöttem, hogy a kolozsvári bemutatót mindenkor a Te hozzájárulásodtól teszem függővé.

Minthogy a mellékelt levél szerint Neked a kolozsvári bemutatóval kapcsolatban különösebb feltételeid nincsenek, értesítem Kemény János bárót, hogy a darabot február második felében a kolozsvári színház előadhatja és tisztelettel kérlek, hogy ezt tudomásul venni sziveskedjél.³⁴

A darab vidéki előadásait, megállapodásunk szerint, február végétől engedélyezem.³⁵

A közeli viszontlátásig szeretettel köszönt

Igaz hived: Márai Sándor

18 OSZK Kt. Fond 63/3981/1 – 1 f. (rektó); 296 x 210 mm; egykorú gépiratmásolat autográf aláírással.

19 Németh Antal 1940 nyarán többször járt Frankfurtban. A sajtóban megjelent hírekből pontosan rekonstruálni lehet mindkét utazását. Először 1940. június 15-én utazott el a német városba, ahonnan már június 18-án visszaérkezett. Második útjára augusztus 1-jétől került sor. 20 A Nemzeti Színház Kamaraszínházát 1940. szeptember 21-én Galamb Sándor *Sorompó* című művével nyitották meg.

21 A végleges szereposztás előtt a lapok több nevet is emlegettek. Az Esti Újság Bajor Giziét is felröppentette, azzal az érdekességgel, hogy látható lesz a színpadon a színész nő csontváza (!); míg a Színházi Magazin 1940. július 28-i számában a női főszereplő, Tőkés Anna partnereinek Kiss Ferencet nevezték meg.

22 Matzner Ilona (Lola) (1899–1986). Márai Sándor felesége. 1923-ban kötöttek házasságot. 23 OSZK Kt. Fond 63/2043/3. Márai Sándor névjegyének rektóján és verzőjén + boríték; 65 x 106 mm (levél), illetve 78 x 123 mm (boríték); autográf tintairás.

24 Németh Antal 1940. október 22-én délben utazott el Frankfurtba, ahol Leopold Stahl átdolgozásában a Schauspielhausban megrendezte az *ember tragédiáját*. (Bemutatója november 16-án volt.) A tervek szerint Németh a bemutató után még egy hétig Frankfurtban maradt, s csak november 25. után érkezett haza.

25 Ortega y Gasset: *Über die Liebe – Meditationen*. (Unter Mitw. v. Fritz Ernst, aus dem Span. übers. u. hrsg. v. Hel Weyl. Stuttgart, Deutsche Verlag, Anst., 1941.) A mű 1942-ben Szentkuthy Pál fordításában jelent meg magyarul. Márai és Ortega „viszonyáról” lásd Lőrinczy Huba írását: Ortega és Márai. *Adalékok egy szellemi vonalom történetéhez*. Életünk, 1995. 366–375.

26 Márai Sándor 1920-ban tartózkodott Frankfurtban.

27 Márai Sándor és a Frankfurter Zeitung kapcsolatáról két tanulmány is szól: Pogány Bernadett: *Márai a Frankfurter Zeitungnál*. Vigília, 2000. 4. sz., ill. Kakuszi B. Péter: *Márai Sándor és a Frankfurter Zeitung*. Irodalomtörténet, 2000. 72–97.

28 OSZK Kt. Fond 63/3981/2 – 1 f. (rektó); 294 x 208 mm; egykorú gépiratmásolat. A verző a Nemzeti Színház iktatóbélyegzője: 3021/1940.

29 A *Kaland* ötvenedik előadására 1940. december 5-én került sor. A jubileumi bankettet a szerző a budai Arany Kacsá vendéglőben (I. kerület Kacsá u. 18.) rendezte meg. (Vö. Márai Sándor levele Turányi Alajosnak. 1941. december 5. OSZMI Kéziratár.) Németh Antal 1965-ben felidézte a főpróba után szokásos esélylatolgatást: „Márai kétéltűként kérdezte, hogy érzésem szerint lesz-e a darabnak ötven előadása? – mire én a százás szériára tippeltem, amiben tréfásan fogadtunk is.” (OSZK Kt. Fond 63/6612 Melléklet, 4. f.) A fogadás tétje talán a jubileumi ünnepség megszervezése volt... Márai feltehetően a Révai Kiadónál megjelent, *Szindbád hazamegy* című új regényét és a Singer és Wolfnerrel napvilágot látott *Kalandot* küldte el ekkor Németh Antalnak.

30 OSZK Kt. Fond 63/2043/4 – 1 f. (rektó); 266 x 167 mm; autográf tintairás. A rektó jobb felső sarkában Németh Antal rájegyzése piros tintával: „Márai Sándor”.

31 Peéry Piri; Mersich Piroska (1904–1962) színésznő. Pályáját 1923-ban kezdte. 1924-ben lett Németh Antal felesége, s rövid időre visszavonult. 1927-től Alapi Nándor Kamara Színházában, 1928-tól Szegeden játszott. 1932-től fővárosi magánszínházakban (Belvárosi Színház, Magyar Színház, Vígyszínház, Új Magyar Színház) lépett fel.

32 OSZK Kt. Fond 63/2043/5 – 1 f. (rektó és verző); 230 x 148 mm; gépirat autográf aláírással, kézirat javításokkal; a Pesti Hírlap fejlécének levélpapírján. A rektón a Nemzeti Színház érkeztetőbélyegzője: „1941. feb.- 4.” és ceruzás rájegyzés: „Priv” „Lerakni”.

33 Kemény János, báró (1903–1971) író, irodalomszervező, színházigazgató. 1931-től elnöke vezérigazgatóként vezette a kolozsvári Thália Magyar Színház Részvénytársaságot. 1941–1944 között a Kolozsvári Nemzeti Színház próza és operett tagozatának főigazgatója.

34 Kolozsvárott 1941. március 7-én tartották meg Kovács György és Fényes Alice főszereplésével a *Kaland* bemutatóját. A darabot mindössze háromszor játszották.

35 Szegeden 1941. április 22-én mutatták be Márai darabját; a pécsi közönség azonban csak egy évvel a pesti ősbemutató után, 1941. október 17-től láthatta a legendás mű előadását. Szegeden hat, Pécsen öt alkalommal került színre.

Márai Sándor és felesége az 1940-es évek elején

MELLÉKLET:
KEMÉNY JÁNOS MÁRAI SÁNDORNAK

Kedves Sándorom!³⁶

Örömmel közlöm, hogy Németh Antal mai napon érkezett levelében a Kaland kolozsvári bemutatójával kapcsolatban az alábbiakat közölte velem: „Bár mint Bókay Jánossal, mint pedig Márai Sándorral abban állapodtam meg, hogy műveik másutt való előadásához csak a kétszázadik előadás után adjuk meg hozzájárulásunkat, a magam részéről a szerzők hozzájárulása esetén nem zárkozom el kérésed teljesítése elől.”

Most tehát arra kérek add meg hozzájárulásodat darabod kolozsvári bemutatójához és erről ugy Németh Antal barátunkat, mint engem (Magyar Színház Kolozsvár) értesíteni sziveskedjél.

Nagy ambícióval fogunk készülni a bemutatóra és nagyon kérjük, várjuk személyes megjelenésedet a premierre.³⁷

Szives válaszat kérve maradtam szives üdvözléttel
tiszteelő barátod

Kolozsvár, 1941. január 31.

Kemény János

11. NÉMETH ANTAL MÁRAI SÁNDORNAK

Szeretve tisztelt, kedves Barátom!³⁸

Bizonyára multságodra fog szolgálni, ha a mai postával kézhezvett névtelen levelet, amely személyekkel foglalkozik, szó szerint az alábbiakban tudomásodra hoztam:

„Kedves Tóni! Ha nem tudnád, Márai Sándor 1933-ban Hitlerről így irt: „hülye bandavezér”, „vad, kegyetlen és állatias” – „Hitler és habzószájú vezérei” stb. stb. Lásd „Az Újság” 1932 és 33 számait.³⁹

Mi lesz, ha erről a frankfurti illetékesek tudomást szereznek és a budapesti német követség.

Mert tudomást fognak szerezni róla, az bizonyos.

És akkor Te sem leszel kedvelt személy odakint.”

Eddig a levél. Az írásból megállapítani nem tudom, hogy a kézírásban irt névtelen levelet ki írhatta.

Minden esetre szükségesnek tartom, hogy erről a tendenciáról tájékoztassalak. Jól ismerem számos alkalommal előszóval elmondott és könyveidben is kifejezett nézeteidet, azonban névtelen rágalmozással szemben utólag védekezni, még akkor is, ha teljes értékű bizonyítással szolgál a védekező, kellemetlenebb, mint illetékes német körök figyelmét felhívni arra az aknamunkára, amely sikered németországi továbbfolytatását szeretné felrobbantani.⁴⁰ Ugy látszik, sokaknak fáj, hogy a „Kaland” megy ki német illetékes körök meghívására és nem az ő darabjuk.⁴¹

Nagyon örülök, hogy a tegnapi esténk⁴² kellemesen telt és írásban is gratulálva a kétszázadik jubileumhoz, a Nagyságos Asszonynak tiszteletteljes kézsókjaimat küldve, szeretettel ölel

hü hived és igaz barátod:

N. A.

Budapest, 1941. április 18.

12. MÁRAI SÁNDOR NÉMETH ANTALNAK

Budapest, 1941 október 27.

Kedves Barátom!⁴³

Vidéki utamról hazatérve itt találom kedves leveled, melyben meghívsz a „Kaland” 300.-ik előadása alkalmából egy baráti vacsorára.⁴⁴ Megtisztelő és nagyon jóleső meghívásodat – feleségem nevében is – köszönettel elfogadom, de engedtd megjegyzem, hogy csak a szelid erőszaknak engedek, mert eredetileg én terveztem ezt az együttlétet, – s fenntartom magamnak a bosszú jogát.

A „Kaland” jubileumának azért is örülök, mert végre alkalmam van Neked megmondani, milyen sokat köszönhetek a Te hívő, lelkes ösztönzésednek. Az a fanatikus hit és erő, mely egyéniségedből árad, az a tiszta meggyőződés, mellyel Te az új magyar irodalom és színjátszás szolgálatába állítottad kivételes képességeidet, felrázhatja a magyar drámai alkotó erőket, s a magyar drámairodalom új korszakát indítja meg. A „Kaland” csak szerény kísérlet volt, mely várakozáson felül sikerült; számomra, s talán

36 OSZK Kt. Fond 63/2043/5 – 1 f. (rektó); 341 x 211 mm; gépirat autográf aláírással és javításokkal; a Kolozsvári Magyar Színház fejleces levélpapírján.

37 Arra nézve nincs adatunk, hogy Márai személyesen részt vett volna a kolozsvári premieren.

38 OSZK Kt. Fond 63/2043/6 – 1 f. (rektó); 300 x 210 mm; egykorú gépiratmásolat autográf aláírással. A rektó bal felső sarkában a Nemzeti Színház iktatószáma: 913/1941. Mellékletként az idézett névtelen levél (ező lap); 102 x 149 mm; tintairás.

39 Márai Sándor Hitler-ellenes cikkei közül a legismertebb *Messias* a *Sportpalastban* címmel jelent meg *Az Újság* című napilapban 1933. január 29-én. Vö. Rónay László: *Márai Sándor*. Budapest, 1990. 130–137.

40 Fried István *Márai Sándor Kalandja* (Színháztudományi Szemle, 27. sz., 1990) című tanulmányának jegyzeteiben utal azokra a cikkekre, melyek a *Kaland* külföldi pályafutásáról számolnak be: *Beszélgés egy hamburgi kiadvál*. Film, Színház, Irodalom, 1943. 9. sz. (eszerint harmincegy német színház kötötte le a *Kalandot*); Vitéz László: *Márai-bemutató Hamburgban*. Színházi Magazin, 1941. 42. sz.; Gyulay-Papp Zsigmond: *A helsinki Kaland*. Színházi Magazin, 1943. karácsony. Fried berni előadást is említi Márai Sándor *Európa elrablása* című utelírására (Bp., 1947. 42.) hivatkozva.

41 Talán ez a névtelen levél is hozzájárult ahhoz, hogy 1941. május 20–21-én végül csak két klasszikus művel szerepelt a Nemzeti Színház együttese Frankfurtban. A társulat Goethe *Ós-Faustját* és Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéjét* adta elő. Lásd erre nézve a vendégjáték műsorfüzetét: *Gastspiel des Ungarischen Nationaltheaters in Deutschland*. 1941. Hrsg. Dr. Nándor Liszt. [Budapest, 1941.]

42 A mű kétszázadik előadására 1941. április 17-én került sor, amelyet fényes bankett követett.

43 OSZK Kt. Fond 63/2043/7 – 1 f. (rektó és verző); 275 x 212 mm; gépirat kézírásos javításokkal, autográf aláírással.

44 A jubileumi előadást 1941. október 29-én rendezték meg a Nemzeti Színház Kamaraszínházában.

Németh Antal dolgozószobájában

mások számára is ösztönzés marad, hogy Veled együtt dolgozva jobbat is alkossunk.

Feleséged önméltóságának kezeit csókolva, Téged hálával és szeretettel köszönt a viszontlátásig

igaz híved:
Márai Sándor

13. MÁRAI SÁNDOR NÉMETH ANTALNAK

1941. XII. 9.

Kedves Barátom,⁴⁵
köszönöm szives soraid és kedves meghívásod; e hó 16.-án és 17.-én örömmel nézem meg a Wallenstein-előadásokat.⁴⁶ („Nora”-t láttam a Kamara Színházban, nagy élmény volt számomra.)⁴⁷

A karácsonyi ünnepeket Budapesten töltjük és reméljük, hogy láthatunk Benneteket; mihelyst ráértek, kérünk telefont, mikor és hol tölthetjük együtt az estét?

A Méltóságos Asszonynak kézcsókját küldi, Téged baráti szeretettel köszönt

igaz híved:
Márai Sándor

14. NÉMETH ANTAL MÁRAI SÁNDORNAK

Igen tisztelt és kedves Barátom!⁴⁸

Engedd meg, hogy őszinte szeretettel mondjak köszönetet „Ég és föld” című könyved megküldéséért.⁴⁹

A Nagyságos Asszonynak kézcsókjaimat küldve, szeretettel ölel
igaz barátod: Németh Antal.

Budapest, 1942. március 9.

**15. MÁRAI SÁNDOR A NEMZETI SZÍNHÁZ
IGAZGATÓSÁGÁNAK**

Budapest, 1942 július 14.⁵⁰

Mellékelten van szerencsém visszaküldeni a „Kassai polgárok” című művem részemre beküldött szerződésének aláírott ellenpéldányát.⁵¹

Kiváló tisztelettel:
Márai Sándor

16. MÁRAI SÁNDOR NÉMETH ANTALNAK

1942. VII. 27.

Kedves Barátom,⁵²
elnézést kérek, de csak most kaptam meg a címet: Margitfalvy Viola a neve. Galamb Sándornál végzett.⁵³ Én nem hallottam előadni. – Apja Badácsy Pál, kassai író. Lakik: Budapest V. Vilmos császár út 35. II. 23.⁵⁴

Baráti szeretettel
igaz híved:
Márai Sándor

17. NÉMETH ANTAL MÁRAI SÁNDORNAK

[1948. augusztus 7.]

Kedves Sándor!⁵⁵

Ismételten elolvastam drámádat. Egészen magasrendű irodalmi alkotás. A modern magyar literatúrában egészen ritka és csak világirodalmi perspektívából értékelhető magas igényű drámai mű.

45 OSZK Kt. Fond 63/2043/8 – 1 f. (rektó); 273 x 212 mm; autográf tintairás.

46 Friedrich Schiller *Wallenstein táborra és Wallenstein halála* című színjátékát Hans Meissner rendezésében két egymást követő estén játszotta a Nemzeti Színház. A bemutatóra 1941. november 29-én és 30-án került sor. Úgy látszik, Márai nem akart részt venni a premieren.

47 Ibsen *Nórjája* néhányszor színre került a Kamaraszínházban, éppen a Schiller-bemutató miatt. Márai Sándor valószínűleg 1941. november 28-án este látta az előadást.

48 OSZK Színház-történeti Tár Nemzeti Színházi iratok fondja 5/309. 36. fol. – 1 f. (rektó); 290 x 210 mm, korabeli gépiratmásolat autográf aláírással. A verző jobb felső sarkában a Nemzeti Színház eredeti iktatószáma: 578/1942. Megjelent Fried István *Márai Sándor: A kassai polgárok* című cikkében. Színháztudományi Szemle, 28. 1991. 11–132.

49 A Magyar Nemzet 1942. április 2-án tudósított a Révai Kiadónál megjelent új Márai-kötetről.

50 OSZK Kt. Fond 63/2043/9 – 1 f. (rektó); 274 x 214 mm; gépirat autográf aláírással és javítással.

51 Márai Sándor *A kassai polgárok* című drámáját Németh Antal rendezésében, Somlay Artúr és Szörényi Éva főszereplésével 1942. december 5-én mutatta be a Nemzeti Színház. A díszleteket és jelmezeket Horváth János tervezte. A bemutatót részletesen elemzte Fried István *Márai Sándor: A kassai polgárok* című írásában. M. f..

52 OSZK Kt. Fond 63/2043/10 – 1 f. (rektó) + boríték; 276 x 211 mm (levél), illetve 110 x 143 mm (boríték); autográf tintairás.

53 Margitfalvi Viola 1942-ben szerzett oklevelet az Országos Színészegyesület Színészképző Iskolájában. Vö. *Az Országos Színészegyesület Színészképző Iskolájának negyven éve, 1903–1943*. Írta és összeállította: Széll József. Budapest, [1943.] 32. A levélben említett Galamb Sándor (1886–1972) író, dramaturg, 1935-től 1945-ig vezette az egyesületi iskolát.

54 Badácsy Pál nevét nem őrizte meg a magyar művelődéstörténet.

55 OSZK Kt. Fond 63/3981/3 – 1 f. (rektó); 230 x 151 mm; autográf tintairású levélfogalmazvány; a Magyar Telefonhíradó és Rádió Rt. nyomtatványának hátlapján. A rektó jobb felső sarkában Németh Antal megjegyzése: „Márai Sándornak írott levelem fogalmazványa”. A levél fennmaradt Márai Sándor hagyatékában is. Ezen a levél dátuma is szerepel. PIM jelzet nélkül, 1 f. (rektó). A levél végleges változatának első mondata eltér a fogalmazványtól: „Ismételten elolvastam drámádat, ezt az egészen magasrendű irodalmi alkotást.”

A Kaland főszereplői: Rajnai Gábor és Tőkés Anna

Nehéz volt tudatosan kiszakadni szuggesztíója alól és egy orvos tárgyilagosságával kopogtatni végig minden porcikáját.

A „röntgen-leletet” mellékelem. Lehet, hogy diagnosziszom téves, de igyekeztem a legjobb lelkiismerettel megfelelni a mester-ség szabályainak, amikor megpróbáltam szavakba értékelni át a megpillantott dramaturgiai tüneteket.

Örülnék ha e néhány észrevételemet használni tudnád és gondolataim ott bábáskodnának egy remekmű megszületésénél.

Köszönve baráti bizalmadat, szeretettel és nagyrabecsüléssel ölel mindig készséges barátod:

N. Antal

MELLÉKLET:

NÉMETH ANTAL DRAMATURGIAI VÉLEMÉNYE
MÁRAI SÁNDOR VIADAL CÍMŰ DRÁMÁJÁRÓL

I.

Az első jelenet szinpadon cca 15 perc, ami az első felvonásnak kb. 1/4-e. Expozíciónak hosszu.⁵⁶ Sok minden, amit – családi körülmények, helyzet, – az ő dialógusukból tudunk meg, később is kiderülhet a jelenetek során. Párjelenetük így nem annyira „bizalmas befentések” dramaturgiai szerepét asszociálná, hanem a klasszikus tragédiák kórusának 2 személyre redukált analogonja lehetne.

II.

Imre és Edit jelenetében világossá lesz, hogy a Mult csak háttér. A drámaiság kétszólamuan jelentkezik: a nyolc év előtti események kifejtése párhuzamosan összecseng a veszélyes Jelen drámai akciójával. A Jelen drámájának hőse: Konrád Gábor. Repülőgépen visszajön a városba, ahonnan erkölcsi legyilkoltatása után nyolc év előtt száműzetésbe vonult. Visszatér, hogy szétrombolja egy nagynevű család hazugságokon és gyalázaton épült „becsüle-

tét”. A bosszu hozza vissza, mert végre bizonyíték van a kezében arra, hogy édes testvére orvul, hamisított dokumentummal döfte le őt és turta ki a világ-vállalat vezetéséből. A veszélyes pillanat hozza össze a „családot”. Szükséges, hogy a család minden tagja világosan tisztázza magában álláspontját előbb az alaktalan „veszély”-hez (I. felv.), utóbb a „bosszu”-hoz (II. felv.) és végül annak fejleményeihez (III. felv.).

Imre a családi név becsületét félti. Lehet, hogy valóban ez a „szerepe”. De ez lehetne a katona szerepe is, minél érzékenyebben művészlélek és nem-katona, annál tulzóbban. Két okból is megfontolandó lenne ez a „szerep”-csere: Pál, konturjai halványak. Nincs tisztázva a közönség felé viszonylata a helyzethez, Imre viszont így alig képviseli a krisztusi magatartást a felmerült problémával kapcsolatban. Ha egyenrangúvá lenne a három fiu funkciója a drámában, akkor még mindig Imrén lehetne a hangsúly: mondanivalóinak pozitív tartalma miatt. Ő az, aki rámutathat a gyűlölet meddőségére, a bosszu sivárságára a szeretet termékeny és a megbocsátás életépítő erejével összehasonlítva.

István, a bíró nem fejezi ki sem a hivatás magatartását, sem az individuum állásfoglalását az „ügyben”. A III. felvonás „nyomozó” kérdései nem illenének inkább az ő szájába? Igen, az 56-65. oldalak „kihallgatási jelenete” Istvánnak a világban vállalt

56 OSZK Kt. Fond 63/3981/3 – 4 f. (rektó); 300 x 209 mm; egykorú gépiratmásolat. A rektó jobb felső sarkában Németh Antal megjegyzése: „Dramaturgiai véleményem Márai egy darabjáról, a 40-es évek végén. [Nem tudom, külföldön megjelent-e?]” Az ismeretlen dráma a *Viadal*, melynek keletkezését, többszöri átdolgozását 1948-ban Márai Sándor naplójában is megörökítette. (Vö. Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt*, 1948. Torontó, Vörösváry, 1998. 15., 18., 26., 36–37., 48., 118., 150.) A *Viadal*nak csak német nyelvű példánya (*Der Kampf*. Schauspiel in drei Akten) maradt fenn, melyre szerzője feljegyezte: „a magyar kézirat elveszett”. A fordítás Bán Margit munkája. PIM jelzet nélkül, 105 f.; gépirat. Márai a dráma végső kidolgozásával 1948 júliusában készült el, amikor elutazásának terve is megérlelődött benne. A darab előadása tehát nem volt „aktuális”. Kiváncsi lehetett egy kívülálló szakember véleményére a dráma értékeit illetően, talán saját kétértelmű eloszlataira.

Márai ünneplése a Kaland kétszázadik előadása után (1941. április 17.)

„szerepe” szellemében fogant. Az igazság világos megpillantására és megfogalmazására irányuló vágy jellemezheti őt, mint ahogy minden „tussolási” szándéku mondat Pálé kell, hogy legyen.

Pál érzékeny és becsületi ügyekben tulzottan reagálóképes lelke egyet akarhat ebben a tragikus helyzetben: csak semmi botrány ne legyen! Így nem egyszerű statiszták ő és István a mindhárom emberi magatartást egyedül képviselő Imre mellett, hanem két evilági aspektust képviselő személyiségek és nem fátyolozódik el az Imre által képviselt transzcendentális aspektus sem.

III.

A dráma hőse tehát nem a láthatatlan, tragikus sorsu Konrád János, aki erővel és erőszakkal, tehetséggel és aljassággal teremtet jó sorsból a szükségszerű öngyilkosság katasztrófájába zuhan, amikor testvére, Gábor, bosszúból, az elkövetett bűn büntetése képen megjelenik, hogy elvegye azt az életformát és hatalmi helyzetet, ami nélkül János nem tud létezni, hanem a hős a dráma így való megfogalmazásában: Gábor. Ha Konrád János sorsa elevenednék elénk, személyével a premier planban, ahogyan tettei kibomlanak az időben és ahogyan ő, önmaga megteremti cselekedeteivel azt az oksági hálót, ami végül megfojtja, ez shakespearei technikájú „tisza tragédia” lenne. De mindez – időben és térben, – kívül fekszik e drámán. A témának ebben a sophokleszi vetületében, a történések a függöny felmenetele előtt zajlódtak le és a kulisszák mögött folynak, anélkül, hogy az első számú „tragikus hős” a színpadra lépne. A második számú hős, Gábor, csak a második felvonás végéig tartja dramaturgiai posztját. A III. felvonásban elveszti azt: önmagát ismétli és nem tud a

helyzettel mit kezdeni. Benne kell történnie valaminek! Talán: egy második tragédiának...⁵⁷

Elért mindent. János végzett magával. Minden az övé, az ő kezében van. Az, hogy Edit nem áll melléje, – ami különben sem feltétlenül szükségszerű, – nem jelenthet „bukást” a számára, aki más, fontosabb feladatot ismert „annak idején” és szinte oda dobta a nőt János utjába.

A gyűlölet éltette: az isteni nemezis emberi eszközöként élt és amikor betelt a bosszu, nem tud mit kezdeni az életével. Nincs célja többé, nincs tartalma, feladata az életének. A bosszu végrehajtásával tulajdonképpen önmagát semmisíti meg.

Azt mondják a darabban, hogy: minden ember meghal, amikor megtudja, hogy nincs szeretet az életében. Választani kényszerült és ha nem tudja a szeretetet választani, akkor a pusztulást választja. Ez jobban illik Gábor helyzetére a III. felvonásban, mint Jánoséra, aki végeredményben Gábor áldozata. Itt mindegy lenne, hogy szavai kényszerítik-e Jánost a „tragikus dilemmába”, vagy ténylegesen lelövi-e testvérét Gábor? De Gábor a III. felvonásban rá kell, hogy eszméljen: „nincs szeretet az életében” és ő igazán nem abból a fából van faragva, aki a szeretetet tudná választani, tehát – a pusztulást kell választania. Elbukott, mert irgalom nélkül győzött. És ő, aki „nem született irgalomra”, – miért irgalmaz a testvérgyilkosság után önmagának? Gábor alakjában nyitva maradt a tulajdonképpeni sors-probléma és a dráma igazi protagonistája nem vonja le saját tetteinek konzekvenciáit semmiféle formában. Ez az első és legfőbb oka annak, hogy nem világos a dráma mondanivalója.

IV.

A homály második oka a dráma egyetlen nő-alakjában rejlik.

Edit viszonylata Jánoshoz és Gáborhoz nem világos még többszöri olvasás után sem. Az alakban rejlő lehetőségeket a következőképpen tudnám megfogalmazni:

1. Edit, mint igazi nőtény, még a „bűn” árán is az erősebb János mellé állt, pedig Gábort szerette. Ebben az esetben miért

⁵⁷ Valószínűleg Németh Antal tanácsa is hozzájárult ahhoz, hogy Márai elutazása után azonnal hozzálátott a dráma harmadik felvonásának átdolgozásához. Az új változat egy hónap alatt elkészült, de ez sem tetszett a szerzőnek: „Eltéptem a »Viadal« második befejezés-változatát. Az első is rossz, de még mindig organikusabb, mint a hozzátákolat második toldalék. Nem szabad soha másra hallgatni. Egy irodalmi mű legyen úgy rossz, ahogy az író akarja” – írta naplójában. (Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt*, 1948. i. m.)

Peéry Piri Tőkés Anna öltözőjében a Kaland kétszázadik előadása után

ő képviseli a II. felvonás végén a „látszat”-tisztelő fiukkal és az „igazság”-hirdető Gáborral szemben a „csoda” várását? És ha már győzött Gábor, „erősebb”-nek bizonyult a halottnál, miért nem marad hű önmagához és miért nem „jutalmazza” meg önmagával volt szeretőjét?

2. Vagy a felfelé törő akarat már megtorpan benne, ezért hívja békülésre a fiukat, ezért hirdeti az „irgalom” eszméjét a III. felvonásban. Viszont akkor miért mondja az utolsó jelenetben: „Sárból gyurtak. Nem tudok több lenni. Nekem bosszu kell.”⁵⁸ És miért indít el egy új drámát ezzel a Gáborhoz intézett mondatával: „A Gonosz veled megy és benned él. És velem marad. Most már hiába mégy el tőlem. A bosszu összekötöz velem, mint a bűn.”⁵⁹ Az emberi történelem lehet a vendetták végtelen láncolata, de mihelyt drámává ötvöződik a bűn és a vér, új törvényei vannak és a színpadon még az Erynnisek is Eumenidákká lesznek. A Pelopidák végzete is lezárul az aischylosi tragédiák végén!

Azt hiszem, ha Edit merne egyértelműbb lenni és szavaiban multjához és jelleméhez következetesebb, akkor eloszlaná a homály másik fele is, ami a Gábor körüli és benne lévő problémák tisztázása és drámai kifejtése után még esetleg maradna.

18. NÉMETH ANTAL MÁRAI SÁNDORÉKNAK

Budapest, 1968. aug. 26.

Kedves Lola! Kedves Sándor!⁶⁰

A csesztvei csend-szigetről hazatérve első dolgaim egyike, hogy végre írjak Nektek. Sem az elmúlt 20 évről, sem mostani életemről nem lesz teljes a beszámoló. Amikor utoljára találkoztunk a Tárogató-uton, kedves Sándor, nem gondoltam, hogy még évekig

megóvják tőlem a magyar színpadokat. Sok mindennel lefoglaltam magam, míg 1956 nyarától Kaposvárott, ezen a szerény vidéki színpadon végre rendezhettem⁶¹, utána 1957–59-ig Kecskeméten voltam, ahol körülbelül ugyanugy éreztem magam mint Katona érezhette magát, de én nem haltam bele ebbe az alföldi városba, mint ő, a szerencsétlen, mert 1959-től Pécsen dolgoztam. Minthogy azonban első produkcióm – a „Macbeth” – nagyobb sikert merészelt aratni, mint tehetségtelen igazgatóm erőlködései, attól a pillanattól kezdve száműztek az opera-rendezés területére, ahol ugyan megpróbálta el-elrontani elképzeléseimet, de – ha visszhangtalanul is, – néha mégis sikerült Európát varázsolni a pécsi színpadra.⁶² Végre felhelyeztek Pestre az Országos Széchenyi Könyvtár Színház-történeti Osztályához 1965-ben és innen mentem nyugdíjba 1966 nyarán.

Pesti lakásunk 1960-ig változatlan volt, akkor a háziur lakás-cserére kényszerített és ez óta címem: VIII. Korányi Sándor utca 4. II. em. 21. Az első öt-hat évben állandó inga-járatban voltam

⁵⁸ Ezek a mondatok a német változatban is szerepelnek: „Ich wurde von Lehm geschaffen. Ich kann nicht mehr sein. Ich brauche die Rache.” Márai Sándor: *Der Kampf*. III. felvonás 6. jelenet. 102.

⁵⁹ A német fordításban ez a mondat is megtalálható: „Die Rache gehört dir. Doch die Rache geht mir dir und lebt in dir weiter. (Pause) Und bleibt mit mir. Jetzt gehst du schon vergeblich von mir fort. Die Rache bindet dich zu mir, wie die Sünde.” Márai Sándor: *Der Kampf*. III. felvonás 6. jelenet. 103.

⁶⁰ OSZK Kt. Fond 63/3981/4 – 1 f. (rektó és verzó); 293 x 208 mm; egykorú gépiratmásolat. A rektó bal felső sarkában Németh Antal piros tintával írt megjegyzése: „levelem Márai Sándornak, miután címét véletlenül megtrudtam! N. A.” Megjelent Selmeczi Elek *Németh Antal – a magyar színház enciklopédistája* című munkájában. Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, Budapest, 1991. (171–173.). A levél eredetije fennmaradt Márai Sándor hagyatékában is: PIM jelzet nélkül 1 f. (rektó és verzó).

⁶¹ 1956. szeptember 14-én mutatta be a kaposvári társulat Vörösmarty Mihály *Csongor és Tünde* című művét Németh Antal rendezésében.

⁶² A *Macbeth* bemutatója 1960. február 5-én volt. A Pécsi Nemzeti Színházat ebben az időben Katona Ferenc vezette. Németh Antal operarendezései közül a legjelentősebbek: Erkel: *Bánk bán* (1960), Puccini: *Bohémélet* (1961), Verdi: *A trubadúr* (1961, 1965), Mozart: *Szöktetés a szerájból* (1961, 1964), Puccini: *Tosca* (1962), Verdi: *Rigoletto* (1964).

Németh Antal és Márai Sándorné a Kaland kétszázadik előadása után rendezett ünnepi vacsorán

szerződési helyem és Budapest között. Pirkó, ha nem is művészi rangjához méltó szerepekben, de aránylag zavartalanabban dolgozhatott 1959-ig, amikor nyugdíjazták.⁶³ Betegeskedni kezdett, két év múlva, 1961 októberében meg kellett operálni. A tüdő-daganat, amit eltávolítottak, rák volt. Még egy évig élt. Levittem magamhoz Pécsre és az ottani idegklinikán halt meg 1962. december 31.-én délben. A rák ugyanis agyi áttételeket produkált, amiken már nem lehetett segíteni. Hatodik éve a Farkasréti-temetőben pihen Pirkó, amelyet annyira szeretett és amelyről mintázta regénye temetőjének egyes részleteit.⁶⁴

Négy esztendei reménytelen és sivár magány után, gyengülő szívvel, kezdődő érlemeszedéssel küszködve átrendeztem életemet és 1966 június 13.-án megnősültem.⁶⁵ A hősnő, aki vállalta a velem való sok veszélyt, gondot, bajt, Nelly, elvált asszony, akit viszont én segíték első házasságából származó serdülő gyermekei felnevelésében. Így most csendes családi „izgalmak” közt telnek gyorsan muló napjaim.

Közben természetesen dolgozom. Azelőtt nem tudtam az asztalfióknak írni, most meg kizárólag posztthumus munkákat írok tervszerűen. E sorokkal egyidejűleg nyomtatványként feladtam az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyvében megjelent kis írást, ami tájékoztat főművem természetéről.⁶⁶ „A Nemzeti Színház egy évtizede” 1932-től, Hevesi távozásától 1944 december végéig, Budapest ostromának kezdetéig előreláthatólag egyenként 350-450 oldalas hét kötetben, összesen tehát mintegy 3.000 oldalon teljes filológiai aprólékossággal és mindent iratokkal bizonyítva ismerteti majd a színház teljes életét.⁶⁷ A magyar színházi irodalomban egyedülálló monográfia lesz, amiből 2 1/2 kötet már készen van, az egésznek a befejezését 1970 végére tervezem.⁶⁸ A mű az OSZK Kézirattárában nyer elhelyezést és kutatók is csak halálom után nyerhetnek betekintést. Párhuzamosan készül „Az ember tragédiája” szinpadai pályafutásával kapcsolatban egykori könyvem megjelenése (1932) óta gyűjtött dokumentumok összeállítása és kommentálása. Ugyancsak kéziratként.⁶⁹ És ha lesz még erőm, munkakedvem, szeretném 1970 után Peéry életrajzát és művészi pályáját megírni, amivel halálának 10. évfordulójára, 1972 decemberére óhajtanék elkészülni. Akkor aztán betöltöm hetvenedik életévemet és mint az öreg kinaiak, elkezdem bucsumat ettől az értelmetlenségében is valahol nagyon értelmes, rettenetes és szépséges földi léttől.

Addig is mindent tervszerűen felszámolok. Teljes levelezésem ami[t] 40 éven át megőriztem, közel 10.000 darab⁷⁰ az OSZK Kézirattárába került. Madách-csal kapcsolatos dokumentumaim nagy részét a csesztvei muzeum három szobájában magam rendeztem el. Utolsó ott-tartózkodásom is ezzel a munkával függött össze. Most jártam először Sztregován is, elzarándokoltunk feleségemmel Madách sírjához. Ha anyagi körülményeink és egészségi állapotom majd engedi, évente egy-egy lélekfrissítő külföldi utazást is tervezünk, – ha lehet. Két év előtt Görögországba sikerült rövid utazást tennem. Talán sikerül Londonba, Stratfordba kijutnunk, esetleg már jövőre, vagy legkésőbb 70-ben. Így élek a vágyak és a valóság szelid feszültségében, amit feltartóztatlanul lassan old az idő.

Rólatok annyit tudok, amennyit tudnom lehetett. Egy könyvet sikerült megkapnom és elolvasnom Sándor, az „Odysseus”-t, ami nagy élmény volt, a régieket is idéző, mégis új, csipős, mint a sorok közül kicsapó sós tengeri levegő.⁷¹

Végezem. Szívemből minden jót Mindkettőtöknek, akik – érezhettétek, tudhattátok, – nagyon közel állottatok szívemhez és ez a legcsekélyebbet sem változott az elmúlt husz év alatt.

Sok szeretettel:
T.

63 Peéry Piri 1949-ben a Művész Színházban, 1951-től az Ifjúsági Színházban, a Petőfi Színházban és a Jókai Színházban lépett fel. Megkapta Pauli nagymama szerepét Illés Endre *Hazugok* című drámájában (Művész Színház, 1949), eljátszhatta a Nagyasszonyt Bródy Sándor *A tanítónő* című művében (Jókai Színház, 1954) és Kémery Klára szerepét Szabó Magda *Kigyómarás* című színjátékában (Jókai Színház, 1960).

64 Peéry Piri: *A megtalált pokol*. Budapest, 1946.

65 Németh Antal Monori Kornéliát vette nőül.

66 Németh Antal: *A Nemzeti Színház iratainak sorsa. Az OSZK évkönyve, 1965–1966*. Bp., 1968. 247–254.

67 A könyv felépítését így képzelte Németh Antal: I. A Nemzeti Színház története, 1932–1944. II/1–2. Iratok az évtized történetéhez. II/3. Az évtized „ügyei”. (Összefüggő irat-közlések). III/1. Az évadok műsora és kimutatások a színház munkájáról, 1932–1944. III/2. Az évtizedek bemutatóinak és bemutatászámba menő felújításainak színlapjai. IV. Kiegészítések. Név- és tárgymutató. Hibaigazítások.

68 Az elkészült műveket az OSZK Színház-történeti Tárában őrzik. Jelzete: Ms 28/III./1–2; III/2.

69 E kézirát ösztönözte Koltai Tamás *Az ember tragédiája szinpadon, 1933–1968* (Budapest, 1990) című monográfia megírására. A kézikönyvben bő szemelvények olvashatók Németh Antalnak a levélben említett művéből is.

70 Az eredeti levélben hibásan „darabot” olvasható.

71 *A Béke Ithakában* (London, Lincolns Prager, 1952) című regényről van szó.

Németh Antal a hatvanas években egy indonéz vayang-bákkal

19. MÁRAI SÁNDOR NÉMETH ANTALNAK

Salerno, 1968 szeptember 9.

Kedves Tóni,⁷²

az örömet, amit leveleddel szerezteél, beárnyékolta a szomorú hír megerősítése: már régebben hallottunk arról, hogy Piri element, Te most megírtad a valóságot. Piri rendkívüli teremtés volt: okos, eredeti egyéniség, asszonyoknak is, művésznőknek is rendkívüli. Bánat az is, hogy nem kapta meg a nagy ajándékot, a szenvedésmentes távozást. Veled gyászolunk és megőrizük emlékét.

Mindaz, amit magadról, életkörülményeidről és munkádról írsz, megfelel az elképzelésnek, amellyel az elmúlt husz esztendőben Reád gondoltunk: hűséges maradtál önmagadhoz, dolgozol. Megjött a különlevonat is, érdekes olvasmány, miniatűrben tükröz sokmindent. Szívből kívánom, hogy a leveleddben említett munkatervet legyen erőd és időd megvalósítani.

Magunkról ezt: husz éven át folytattam az írói munkát, semmi mással nem foglalkoztam. Tizenöt évet éltünk NewYorkban.⁷³ János fiunk⁷⁴ már önálló (most októberben nősül) becsületes, hűséges barát. – Elmúlt tavaszon feladtuk a newyorki lakást és időlegesen idejöttünk, ahol egy u. n. „condominiumos”, öröklakás nem mindig zavartalan, de mindenestől elégedett tulajdonosai vagyunk. Szeretünk itt élni: Görögország, Dél-Itália és Dél-Franciaország partvidéke az a keskeny sáv, ahol az emberek még nem tévesztik össze a „humanitást” a „prosperitással”. De ez is csak múló tünet. Carpe diem? Nem, carpe secundum.

Még egy évet szeretnénk itt maradni, aztán – talán – visszamegyünk Amerikába.⁷⁵ (Nem New Yorkba, nem öregeknek való, – de az északamerikai vidék tájilag is, emberileg is rokonszenves. Sajnos, klimatikus vonatkozásban nem az, – öregek számára ez is fontos.) Itt közvetlen a tenger partján van a lakás, nagy „terazza” is van hozzá, kilátással a Costiere Amalfitana vadregényes, deklamáló diszletére, – ha úgy fordul, hogy erre jársz, szeretettel várunk.

Elküldtem cimedre két könyvet: „Napló, 1945-57”⁷⁶ és „Egy úr Velencéből”.⁷⁷ Előbbi számot ad a hosszú vándorlás néhány fordulataról. A másik: verses szinpadai változata „Vendégjáték Bolza-

noban” című regénynek, – közel 30 esztendő előtt Te biztattál erre a munkára. Akkor nem volt hozzá érkezésem, New Yorkban aztán elszántam magam és megírtam. – A „Napló”-t folytatom, még ebben az évben megjelenik az 1958-67-es eresztés, azt is elküldöm⁷⁸; és egy regényt, „San Gennaro vére” a címe, kb. 10 év előtt írtam, televíziós játék változata is van, nem láttam, de azt mondják, érdekes volt: 90 perc, végig csak párbeszéd, dán rendező munkája.⁷⁹

Még két könyvet szeretnék megírni: egy regényt, (munkában van) és egy kötet emlékezést.⁸⁰ Azontúl már csak a régi írások javításával és karbantartásával akarok foglalkozni, ahogy lehet.

Summázva: az elmúlt husz esztendő sok olvasmányából két sor maradt meg emléke. Az egyik az öreg Leautaud mondása, aki 80 éves korában, egy újságíró érdeklődésére, vállat von és ezt felelte: „Nincs más haza, csak az élet.”⁸¹ A másik az öreg Santayana tanácsa: „Let us live in mind.”⁸² Azt hiszem, igazuk volt.

Feleségednek is, Neked is a legjobbakat kívánjuk, Téged mindketten változatlan barátsággal ölelünk

Sándor
szeretettel Lola

72 OSZK Kt. Fond 63/2043/15 – 1 f. (rektó és verzó) + boríték; 279 x 219 mm (levél), ill. 110 x 228 mm (boríték); gépirat autográf aláírásokkal és javításokkal. Megjelent: Selmeczi Elek: i. m. (173–174.)

73 Márai Sándor és családja 1952-től 1967-ig élt az amerikai nagyvárosban.

74 Babócsay János (1941–1987), Máraiék nevelt gyermeke; 1947-ben fogadták örökbe.

75 Terve csak 1980 májusában valósult meg; ekkor költözött San Diegóba feleségével.

76 Márai Sándor: *Napló (1945–1957)*. Washington, Occidental Press, 1958.

77 Márai Sándor: *Egy úr Velencéből*. Washington, Occidental Press, 1960.

78 *Napló, 1958–67*. Róma, a szerző kiadása, 1968.

79 *Das Wunder des San Gennaro*. Übers. von Tibor u. Mona Podmaniczky. Baden-Baden, Holle, 1957. Magyarul a szerző kiadásában 1965-ben New Yorkban jelent meg ezer számozott példányban. Márai Simányi Tibornak címzett levelében (Salerno, 1972. február 7.) azt írta, hogy a WDR, a kölni Westdeutscher Rundfunk mutatta be két televíziós játékát (*San Gennaro vére, A szerep*). *Kedves Tibor! Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése, 1969–1989*. Budapest, Helikon, 2003. 29.

80 Valószínűleg *Az ítélet Canudosban* (Toronto, Vörösváry, 1970) című regényről és a *Föld, föld!*... (Toronto, Vörösváry-Weller, 1972) című emlékezésről van szó.

81 Léautaud, Paul (1872–1956) francia kritikus, tanulmányíró, emlékiratszerző. Népszerűségét főként annak köszönhetette, hogy idős korában a rádió Robert Mallet társaságában gyakran sugározta kihívó, hetyke nézeteit, melyeket kötetben is kiadott: *Entretiens radiophoniques* (Beszélgetések a rádióban, 1951).

82 „Éljünk kedvünkre” – vallotta Santayana, George (1863–1952) spanyol származású amerikai filozófus.

Németh Antal második feleségével, Monori Kornéliával (1965)

20. NÉMETH ANTAL MÁRAI SÁNDORNAK

Balatonfüred, 1968 szept. 30.

Kedves Sándor!⁸³

Harmadik hete Balatonfüreden tartózkodom, ahová így ősszel vissza-visszatérek „generáloztatásra”. Kórházi ablakomból látni a sétány egy részét, a délutáni „csend-kúra” után alkonyatig ott sétálgatok, de a nap nagy részét cellámban töltöm, mert a főorvos jóvoltából egyágyas szobát kaptam. Itt olvastam szept. 9.-i leveledet és tegnap ide hozta le Feleségem a mult héten Pestre megérkezett két kötetet.

Nagyon örültem leveleteknek is, de a könyveket vártam, hogy együtt nyugtázhassam mindhármát. Türelmetlenül estem egyszerre a két könyvnek, azután mégis a dráma mellett maradtam, mert a Napló rendkívül felkavart. Bele-beleolvasva olyasféle érzésem volt, mint amilyen a szuperszonikus repülőgépen utazóké lehet, amikor a gép átvált a hangnál nagyobb sebességre. A drámát tegnap este végigolvastam.

„Egy úr Velencéből” a tökéletes kamara-dráma minden értékével gazdag remekmű. Fájdalmas gyönyörűség volt olvasása. Láttam, hallottam a szereplőket, minden mozdulatuk élt és hangjuk legkisebb modulációjában ott visszhangzott a szavak minden „felhangja” – és közben tudtam, hogy soha nem lesz már alkalmam, lehetőségem életrekelteni ezt a könyvbezárt csodát.

*

Szeretettel küldöm ölelésemet Lolának és Neked, kedves Sándor! Köszönöm a gazdag ajándékot!

Hűséges barátsággal: Toni

■

21. NÉMETH ANTAL MÁRAI SÁNDORNAK

Balatonfüred, 968 október 3.⁸⁴

Kedves Sándor! Még innen Füredről szeretnék visszatérni a „Napló”-ra, amit e három nap alatt elolvastam.

A könyv minden csillogó – tartalmi és formai – nagyszerűsége ellenére szívszorító olvasmány volt. Az értelmemhez szólt, de úgy felkavart, mint a zene; néha küzdenem kellett könnyeimmel. A háromszáz oldalon megtett út nemcsak földrajzilag hatalmas, de amit közben a lélek tesz meg az is végtelen távlatú. A XX. századi magyar Montaigne nem elpusztult könyvtárszobájába köteteit olvasva írja reflexióit, hanem tájakat és embereket lapozva olvassa a Léteket és jegyzetel fáradhatatlanul, hogy kalaúznunk lehessen ebben az összezavarodott korban. Odalép a Látó a szakadék felé botorkál „világtalant vezető vak” mellé és kézenfogja mindkettőjüket, hogy e kézfogással megmentse nyomorult életüket, amely hiába semmitérvő, de mégis emberi élet. Ez a könyv több, mint páratlan irodalom. Ez a könyv: Tett. Sándor, köszönöm a könyvet.

Kedves Lola és Sándor! Én még október 5.-éig maradok itt, akkor térek vissza Pestre, de onnan hosszabb ideig nem tudok majd írni. Itt ugyanis szívem reparálása közben mellékesen felfedeztek valamiféle nyavalyát, amit meg kell operáltatnom. Egyelőre a röntgen nem árulja el, hogy egyszerű ulcus-e, vagy valami másról van-e szó; természetesen az sem tudható, hogy jóindulatú-e, vagy malignus? Majd a szövettan eldönti. Így hát az elkövetkező hetekben derül ki az is, hogy az a „munkaterv”, amiről korábban írtam, megvalósulhat-e majd?

A nagy „kaland” elkövetkezendő heteinek nyitányaként szép volt ez az újratálalkozásom Veletek. Lolával együtt, Sándor, szeretettel ölellek:

Toni

■

22. MÁRAI SÁNDOR NÉMETH ANTALNAK

Salerno, 1968 október 15.

Kedves Tóni.⁸⁵

mindkét leveled megkaptam. Örültem, hogy a küldött könyvek eljutottak Hozzád, annak is örültem, hogy elolvastad a könyveket és megírtad azt, amit gondoltál. Nagyon jólesett legalább ilyen módon kontaktusba kerülni Veled.

De az örömet, amit leveleid szereztek, megrontotta a híradás, hogy nem érzed teljesen jól magad.⁸⁶ Most csak azért írok, hogy megkérjelek, a vizsgálati eredmények birtokában – kérlek – küldjél hirt, mi a helyzet (talán Feleséged ir néhány sort)⁸⁷ – nagyon kérünk erre.

Mindketten szeretettel ölelünk
Sándor

KÖZREADJA: CSISZÁR MIRELLA ÉS GAJDÓ TAMÁS

83 PIM, jelzet nélkül – 1 f. (rektó) + boríték; 300 x 212 mm (levél), ill. 108 x 160 mm (boríték); autográf golyóstollírás. Mellékletként két fénykép: az egyik Németh Antalt ábrázolja, amint egy kerti széken ül, a másikon pedig ismeretlen – talán Németh Antalné Monori Kornéliával és három gyermeke – látható.

84 PIM, jelzet nélkül – 1 f. (rektó) + boríték; 300 x 213 mm (levél), ill. 108 x 160 mm (boríték); autográf golyóstollírás.

85 OSZK Kt. Fond 63/2043/16 – 1 f. (rektó) + boríték; 278 x 220 mm (levél), ill. 125 x 154 mm (boríték); gépirat autográf aláírással és javításokkal. Megjelent: Selmeczi Elek: i. m. (175.)

86 Németh Antal 1968. szeptember 9-én egy hónapra Balatonfüredre utazott, ahol krónikus szívpanaszai miatt kezelték. Októberben Budapesten, a III. Sebészeti Klinikán átesett egy alaposabb belgyógyászati vizsgálaton; október 21-én operálták meg. Október 28-án hunyt el.

87 Németh Antalné Monori Kornéliával csak 1969. február 14-én kelt levelében számolt be férje utolsó napjairól, halálának körülményeiről. A levél megtalálható a Márai-hagyatékban (PIM, jelzet nélkül, 1 f. gépirat autográf aláírással. A levél melléklete: Németh Antal gyászjelentése).